

Centrism and Marginalism

Centrisme et marginalisme

Centrism și marginalism

Mihai CIMPOI

Academia de Științe a Republicii Moldova

Abstract

In his study, Acad. Mihai Cimpoi approaches the issue of existing relations between marginalism and centrism, with all the complexes generated in the context of European and worldwide integration process.

The author is also preoccupied with the Romanian exile phenomenon, with the exiled condition, in relation to two models: Ovidius, who always laments his state as an exiled poet, and Dante, who gives a positive meaning to the distance from his homeland. Analysis is applied to the process of integration in other cultural environments and return to one's own culture. The paper also deals with facets of the esthetical and ethical revision of some Romanian writers' work, as part of the post-1990 process of societal democratization.

Résumé

Dans son étude, Acad. Mihai Cimpoi aborde la question du rapport entre le marginalisme et le centrisme, avec tous les complexes générés dans le cadre du processus d'intégration européenne et mondiale.

L'auteur est également préoccupé du phénomène de l'exil roumain, de la condition d'exilé, par rapport à deux modèles : Ovidius, qui déplore toujours l'état de poète exilé, et Dante, qui donne une valeur positive à l'éloignement de la patrie. On soumet à l'analyse le processus d'intégration dans d'autres environnements culturels et de retour à la culture propre. On traite également des aspects de la révision esthétique et éthique de l'œuvre de certains écrivains roumains, dans le cadre du processus de démocratisation de la société après 1990.

Rezumat

Acad. Mihai Cimpoi abordează în studiul său problema raportului dintre marginalism și centrism, cu toate complexe pe care le generează în contextul procesului intergraționiste europene și mondiale.

Autorul se preocupă și de fenomenul exilului românesc, de condiția de exilat, care prezintă două modele: Ovidiu care deplăge mereu starea de poet înstrăinat și Dante care valorifică în pozitiv îndepărtarea de patrie. Este supus analizei procesul integrării în alte medii culturale și al întoarcerii în propria cultură. Sunt fixate aspecte ale modului în care se face revizuirea estetică și etică a creației unor scriitori români în cadrul procesului de democratizare a societății de după 1990.

Key words: *marginalism, centrism, Romanian exile, exiled condition, adoption process*

Mots clés: *marginalisme, centrisme, exil roumain, condition d'exilé, processus d'adoption*

Cuvinte cheie: *marginalism, centrism, exilul românesc, condiția de exilat, procesul adoptării*

I. MARGINALISMUL EXISTENȚIAL

Se poate vorbi, în cazul exilului românesc, care este exterior sau interior (cel basarabean sau nord-bucovinean, de exemplu), de o dublă marcă ontologică a înstrăinării și de un dublu complex de inferioritate. Exilatul trăiește o însingurare în raport cu Centrul cultural cărui aparține și o izolare solitară față de contextul cultural universal. *Solitărismul* său (intelectual, moral, psihologic) oscilează, astfel, între naționalismul și universalismul cultural. E o deșărare la puterea a doua, determinată de o îndepărtare de mediul matern și de mediul general (european, mondial) mai abstract pe care îl poate cunoaște mai bine și în care se înscrie într-un mod mai firesc și mai direct prin mediul matern, prin matricea stilistică ce-i este organică.

În ce privește dublul complex al inferiorității, acesta apare în cazul în care la conștiința apartenenței la o cultură minoră se mai asociază și conștiința izolării în provincialism. Centrul provincial și marginea provincială se caută și își răspund în sensul baudelairienelor *Correspondențe*.

Un cod deontologic al exilatului este greu de întocmit din simplul motiv că el trăiește în țări și arealuri culturale diferite care determină modul și gradul adoptării. Intervine apoi personalitatea celui exilat, felul în care se comportă și în care își impune valoarea. El trebuie să-și valorifice această personalitate în toată complexitatea sa, cu condiția, însă, ca să țină cont de *noul* context și de *noua* sa condiție și de gradul de disponibilitate de a fi acceptat și înțeles (valoric) de străini și de compatrioții săi străini care manifestă o agresivă rivalitate (de ce *el* și nu *ei*?).

Libertatea creativă întâmpină constrângerea deterministă a noului mediu, exilatul fiind obligat de împrejurări să accepte resemnat condiția izolării, să pornească pe calea scandalului ca să atragă atenția asupra condiției și valorii sale sau – ceea ce este mai greu – să se opună noului mediu. Apar acum alte imperative deontologice ce-l psihologizează și îl *existențializează*, dacă se poate spune așa, la extrem. Este nevoit să-și trăiască drama anormalității cu toate consecințele acesteia, devenind o ființă de la marginea existenței, acolo unde limitele se resimt în sens tragic. Este manifestarea a ceea ce s-ar numi *marginalismul existențial* al exilului. Unii exilați, de tipul lui Cioran, merg zgomotos pe calea renegării patriei și a limbii, alții, de tipul lui Ionescu, caută o identitate culturală nouă, o găsesc și își însușesc și o altă limbă, cei de-ai treilea, de genul lui Paul Goma, aleg scandalul literar și mai ales cel politic; cei de-ai patrulea, de felul lui Leon Donici, revin la românism după ce cunosc deplina înstrăinare, cei de-a cincilea, foarte mulți, rămân români în orice condiții, dintre aceștia făcând parte și marile personalități care se impun printr-o liniște deontologică (Cantemir, Petru Movilă, Nicolae Milescu Spătaru, Mircea Eliade).

Privarea de identitate duce la diferite grade de reacție individuală: retragere resemnată, împotrivire identitară (noului mediu), ambiție de reafirmare identitară, acțiuni scandaloase politizate. Exilatul, după părerea lui Cioran, este „un ambițios, un dezamăgit agresiv, un ins acrit dublat de un cuceritor”. Pofa de a se impune și de a se iluziona crește enorm, astfel încât se poate desluși o anumită relație firească între nenorocire și megalomanie, căci „cel care a pierdut totul păstrează, ca pe o ultimă salvare, speranța gloriei sau a scandalului literar”. [1]

Condiția la care este impus exilatul este infernul a cărui monotonie nu poate fi împrăștiată la nesfârșit. Deci e nevoit să se hrănească cu fantasme, cu iluzii, să se deprindă cu gustul amar al destinului, cu delirul situație-limită în care e aruncat: „Nu e deloc ușor să fii de niciunde, când nicio constrângere exterioară nu te obligă la asta. Misticul însuși ajunge la lepădarea de cele lumesti doar prin eforturi cumplite. A te smulge lumii – ce trudnică abolire! Apatridul, în schimb, o face fără să se cheltuiască, prin intervenția – ostilă – a istoriei. Niciun zbucium, nicio noapte albă pentru a se lepăda de toate; evenimentele înseși îl împing într-acolo. Seamănă, într-un anumit sens, cu bolnavul care, și acela, se instalează în metafizică sau în poezie fără merit personal, prin forța lucrurilor, prin bunele oficii ale maladiei. Un absolut de două parale? Poate, deși nu este dovedit că rezultatele obținute prin efort ar fi mai prețioase decât acelea datorate repaosului în inevitabil”. [2]

Condiția de exilat este o condiție de elegiac incurabil, fapt dovedit încă de Ovidiu. Or, părerile de rău reiterate la infinit, toarse sub formă de melodie monotonă, sunt pândite, zice Cioran, de desuetudine, exilatul devenind epigonul propriilor sale dureri: „Ce poate fi atunci mai normal

decât statornicirea în exil, cetate a Nimicului, patrie de-a-ndoaselea?”. [3] Nu-i rămâne decât, „domesticit” și instalat în bunăstarea – burgheză – a căderii sale, să apeleze la cele două forme de mântuire: credință și umorul. Își va putea potoli anxietatea cu o metafizică agreabilă sau cenzura ironia cu conștiința în frângerii din care face un prilej de delectare. Poate deveni, astfel, „un învins decent”, „un ciumat onorabil” prin consacrare smereniei sau sarcasmului.

Formele de mântuire, recomandate de Cioran, pot fi – evident – mai multe, ele neschimbând prin nimic condiția infernală a exilului.

II. MODELUL ELIADE ȘI MODELUL CIORAN

Modelul Eliade este total opus Modelului Cioran al exilului românesc.

Însuși Mircea Eliade invocă drept cel mai bun de urmat modelul Dante, acesta fiind superior modelului Ovidiu. Diferența se explică prin modul calm, pozitiv de a valorifica criza generală de în depărtarea de patrie. Exilul poate fi un izvor al inspirației, fără accentele complexe ale frustrării, fără o blocare psihică în conștiința rupturii. Aceasta e topită în creație și nu mai exercită vreo acțiune inhibitivă. Inspirația, la rândul său, nu se mai transformă într-un contra-izvor, într-o modalitate de valorificare a sferei în gustele a *eului proscris*. Ruptura de pământul natal au cunoscut-o evreii, a căror istorie este considerată de Mircea Eliade drept unul din modelele lumii creștine. Românii din Paris nu pot fi emigranți, ci exilați. Iar exilatul trebuie să urmeze modelul deontologic dantesc: „Credeam că un scriitor exilat trebuie să-l imite pe Dante, și nu pe Ovidiu, fiindcă Ovidiu era un proscris – și opera sa este o operă de tânguire și de regrete, dominată de nostalgia lucrurilor pierdute –, în timp ce Dante accepta această ruptură, și nu numai că o accepta, dar mulțumită acestei experiențe exemplare a putut să-și termine *Divina Comedie*. Mai mult decât un stimulent, pentru Dante exilul era însuși izvorul inspirației sale. Atunci spuneam că nu trebuie să scriem nostalgic, dimpotrivă trebuie să profităm de această criză profundă, de această ruptură, așa cum a făcut Dante la Ravena”. [4]

Prin această valorificare în pozitiv a crizei determinate de ruptură ar putea fi depășită astfel instalarea exilatului în scaunul veșnicei lamentații mediocre și autodevoratoare. Creația poate răzbi ruptură, poate să se opună „terorii istoriei”, destinului și poate depăși prizonieratul *resentimentului* nietzschean și al *lamento*-ului elegiac ovidian.

Chiar dacă exilul face parte din destinul românesc, după cum se confesează unui interlocutor, ruptura, aflarea în exil nu se cade să presupună o ruptură totală cu trecutul și cu cultura română. Pentru el însuși a fi român înseamnă esențialmente să trăiască, să exprime și să valorifice „acest mod de a fi în lume”, modul românesc determinat ontologic de existența pastorală și cea plugărească, sedentară, apoi de situarea geografică și culturală între lumea occidentală, pur europeană, și lumea orientală. („Eu mă trăgeam deopotrivă din aceste două universuri”). Factorul român moștenit din limba latină, prin obiceiuri se intersectează cu factorul oriental, înrădăcinat în neolitic. Tensiunea Orient-Occident, tradiționalism-modernism, misticism-criticism sau raționalism, exprimată și în duetele opozitive Dante-Petrarca („poezia de piatră” – „poezia de miere”, după expresia lui Papini), Pascal-Montaigne, Goethe-Nietzsche, are un caracter universal după filosoful miturilor.

Brâncuși și Lupașcu (Lupașco) se comportă în exil românește, conform codului moral tradițional, și sunt niște creatori români calmi, necomplexați, neresentimentari, fără conștiința măcinătoare că sunt niște apatrizi. *Apatridia* este sfidată cu calm și echilibru (cu dreapta cumpănă românească, am zice noi) în mod dantesc prin creație, care este mântuire, catartică, prevenitoare de boli și dezechilibre.

Mircea Eliade are conștiința neclintită a ne-rupturii cu patria, căci „pentru orice exilat patria este limba maternă pe care continuă să o vorbească”. Patria este limba care o vorbește cu soția (Cristinel) și cu prietenii, dar mai întâi cu ea; „e limba în care visez și îmi scriu jurnalul”.

Astfel este anihilată și tendința de a opune patria lumii sau lumea largă patriei înguste, anihilare pe care o datorește sentimentului că oriunde exista un Centru al lumii, că exilul nu te

înstrăinează nici de patrie, nici de lume: „Dar nu exista nicio contradicție, nici chiar tensiune, între lume și patrie. Oriunde există un C e n t r u a l l u m i i. Odată aflat în acest centru, ești la tine acasă, ești cu adevărat în adevăratul s i n e și în centrul cosmosului. Exilul te ajută să înțelegi că lumea nu este niciodată străină, de îndată ce ai în ea un centru. Acest „simbolism al centrului” nu numai că îl înțeleg, dar îl și trăiesc”. [5]

Un model deontologic al exilatului cu totul opus modelului Mircea Eliade este cel reprezentat de Emil Cioran. Este un model psihologizat și ontologizat la extrem, un model al Negativității și Contradictoriului care nu mai ține de o dialectică hegeliană cu alternări antitetice și coagulări sintetice, ci de inconstanța și inconsistența „capritului”, aleatoriului. Ura și iubirea sunt manifestări-limită, contestările sunt macabre, de un profetism negru, apocaliptic, în timp ce peste notele apreciative se revarsă o lumina generoasă, sentimentală, accentele xenofobe și antinaționale se vor diminua într-o dispoziție universal-tolerantă, abstractă, cosmopolită, antisemitul din tinerețe devenind evreu, „rușinea de a fi român” alternează ba cu sentimentală damnării etnice, al fatalismului (frivol) valah, al neantului valah, ba cu recunoașterea imposibilității de a fi într-o alta cultură, alta decât cea proprie, matricială. Într-un cuvânt, e o odisee aventuroasă, negativistă, capricioasă a îndepărtării/ apropierii, a urii/ iubirii. E o îndepărtare crispată care apropie cu note duioase, e apropiere relativizantă care îndepărtează și mai mult, e o ura iubitoare, după cum e și o iubire care urăște. Nu mai poți prinde vreun indiciu clar de constanță în acțiunile și gesturile cioraniene. E greu să întrezești rațiunile limpezi ale acestor paradoxale sau de-a dreptul contradictorii, aporetice manifestări în care e negare și auto-negare, scandal și retragere discretă din angajările polemice, dispreț radical față de țara de origine și autodispreț, oprobriu moral, dar și îngăduința față de rătăcirii și greșeli, culpabilizare și justificare. Sunt surprinzătoare adesea și elementara contradicție *in adjecto*, substituirile de noțiuni și termeni, suprimările și mistificările momentelor adevărului, spectacularele renunțări la trecut frânate de lipsa de sinceritate până la capăt. Astfel, trecutul *sau* este confundat ușor cu trecutul cultural al *tarii*, iar disperarea *proprie* concretă cu o disperare *metafizică* generalizată, vina individuală cu cea psihologic-juvenilă mai abstractă și atemporală.

Evident, Emil Cioran își înscenează condiția de exilat, își provoacă și trăiește teatral înstrăinarea, erijându-se în postura de înstrăinat absolut („Sunt înstrăinat în sensul cel mai adânc al cuvântului sau cel puțin așa cred”), ceea ce este clar, legitimează ilegitimul și ilegitimează legitimul. Opera cioraniana, după cum observa cu justețe Eugen Simion, este „un *palimpsest* în care naratorul vrea să-și piardă urmele”, „un discurs baroc cu nouă învelișuri”. [6] Specializarea în ne-sinceritate, în teatralitate, în mistificare urmărește absolutizarea rupturii, neantizarea ei care provoacă – în chip dialectic și total paradoxal – depășirea ei și revenirea la legăturile consagvive cu etnia sa, cu paradisul sibian al copilăriei.

Cioran vrea să dea o alta funcționalitate înstrăinării sale, aceasta fund marea lui stratagemă morală: el concepe, așadar, înstrăinarea ca pe o mântuire de păcatele tinereții, de „nebungia” de atunci, de entuziasmul juvenil cu care îmbrățișa mișcarea legionară. *Absolutizarea înstrăinării se face în numele relativizării culpei și mântuirii de ea*. Aceasta superbă inconsecvența deontologică (or, inconsecvența devine, la el, tocmai consecvența printr-o introvertire perversă) duce la un moment dat la o foarte sinceră recunoaștere că ține la România, ca l-ar face foarte nefericit dispariția ei (cf. unei scrisori către Mircea Eliade din 1940), ca alegerea făcută de Noica de a rămâne în limba română, în țara de origine este soluția cea mai potrivită („Nu știu dacă la tine e vorba de preștiința sau de instinct – cert e că ai înțeles dintotdeauna ceea ce mi s-a părut multă vreme o extravaganță sau chiar o nebungie: că a fi nu e cu puțină decât înăuntrul propriei tale etnii. În mod normal, eu (cu *Schimbarea* etc.) ar fi trebuit să susțin o idee ca asta și nu tu, care, filosofic vorbind, te găseai la mii de leghe distanță, mai ales în epoca slăbiciunii tale pentru Kant. În opțiunile de acest fel intră însă elementele care țin mai puțin de teoriile noastre de cât de *ursita* fiecăruia dintre noi” (cf. scrisori către Noica din 1970)). Cea mai spectaculoasă substituție pe care o face Cioran este aceea între vina etică și vina etnică, totul căzând pe spațiu, nu pe individ.

Cele două modele – Eliade și Cioran –, ca și modelele Ionescu, Brâncuși, Goma, demonstrează faptul că exilul poate fi *modelat* în negativ sau pozitiv, poate fi valorificat ca destin în mod creativ la diferite grade, că poți rămâne în pură deontologie, hrănindu-te din monotonia lui, din disperare și scandal, sau te poți urca în sfera ontologiei, găsim vibrația celor mai sensibile coarde ale ființei. Complexul Fiesco poate fi și el eficient, valorizator sau ineficient, neantizator.

Putem atesta și cazuri de îmbrățișare alternativă sau fluctuantă a celor două modele.

Chiar și I. Negoțescu, care detesta la un moment dat modelul de românitate și care respingea ideile politice ale lui Eminescu și felul poetului de a face politica („Chiar și Eminescu a făcut politică din plin... Din păcate – zic eu acum. Fiindcă ideile politice ale lui Eminescu – deși el le-a promovat cu bună credință și cinstit, după el –, ideologia lui poetică (și pentru faptul că a fost atât de frumos formulată) a jucat un rol nefast în evoluția ulterioară a României, și în special în secolul al XX-lea, încât s-a ajuns la aceasta aberație ca, în mod justificat, chiar și Ceaușescu poate revendica o legătură cu ideologia poetică a lui Eminescu!!), [7] – afirmație aberantă, căci publicistica eminesciană nu este *doar* politică –, elogiază românitatea lui Mircea Eliade, „interesul lui plin de căldură față de tot ce se întâmplă în țară.” Românitatea eliadescă era determinată de consecvența neconturbabilă de a fi scriitor român, care și în exilul său de lungă durată a continuat să scrie literatură, exclusiv în limba română: „Mi se părea uluitor faptul că acest savant preocupat de fenomene universale și care străbătuse o bogată carieră universală, migălea și astăzi, în desăvârșirea carierei sale, același cuvânt românesc, în care altădată, în tinerețe, se străduise să cuprindă spiritualitatea Occidentului și a Orientului de dincolo de noi”. [8] Mircea Eliade a rămas mereu solidar și atașat sufletește de confrății săi mai tineri dintr-o țară „subjugată și pândită de întuneric” aflați în suferință.

A fost o solidaritate permanentă cu întreaga cultură românească, cu „modul de a fi românesc”.

III. CUM VALORIFICĂM EXILUL?

(Post)fețele exilului se dezvoltă în luminile surprinzătoare ale regăsirii identității, ale acceptării unei identități asociate, a identității culturale a țării în care s-a stabilit (prin însușirea și cultivarea unei a doua limbi și sincronizarea cu noul context cultural sau chiar încadrarea în el prin a scrie în limba țării care l-a găzduit sau a traduce din ea și în ea). Unii poeți, de regulă mari poeți, rămân fideli mitopoeticii proprii, desfășurându-și evolutiv personalitatea în condiții de exil: Ion Caraion, Ștefan Baciu, Miron Kiropol, Ilie Constantin, Alexandru Lungu. Alți poeți sau îndeosebi prozatori – Petru Dumitriu, Petru Popescu, Vintilă Horia, Ion Druță, Ion Miloș (cel mai proteiform poet al exilului: născut în afara țării, în Banatul Sârbesc, apoi stabilit în Franța și Suedia și scriind în mai multe limbi: română, macedonă, sârbă, franceză, suedeză). Un mare grup de scriitori evrei plecați din țară continuă să scrie în limba română, considerată maternă (Alexandru Sever, Nicu Horodniceanu, Shaul Carmel, Bianca Marcovici, Andrei Strihan, G. Mosari, Tania Lovinescu s. a.).

Majoritatea dintre aceștia, deși devin și scriitori de *frontieră interculturală*, ilustrează fenomenul a ceea ce Christian Schenk, care continuă să scrie într-o „rafinată și filosofică limbă românească” (M. N. Rusu), denumesc *Retragerea în Paradigmă*, adică – mai simplu spus – fenomenul de rezistență literară românească în condițiile exilului sau ale patriei adoptive. Datul ontologic care-l marchează pe exilatul român – ca aparținător organic matricei stilistice „mioritice” ceea ce ar putea fi în logica lucrurilor dacă războiul ar vrea să impună modele noi și valori literare noi; nu, lupta are scopuri mai modeste și mai lucrative: mai tinerii *optzeciști* (care bat și ei, zgomotos, spre patruzeci și cinci de ani) vor să-i scoată pe *șaizești* din manualele școlare și, în genere, din literatura și, prin ei, să elimine din discuție literatura română postbelică. Nu-i, repet, o confruntare literară normală, este, sub pretextul revizuirii morale, o nesfârșită încăierare de natură politică. Toate nemulțumirile, idiosincraziile, conflictele se politizează”. [9]

Dincolo de aceste impedimente mai mult de natura politică, complexe (elitist-mahalagiste, am zice) și legate de psihologia tranziției cu pragurile caracteristice ale acesteia ce țin

de reacția resentimentară, de vrerea de justiție estetică-etică, de impunere a eului *tău* și a patriei *tale* ca adevăr absolut, ceea ce generează fenomenul de egolatrie axiologică de acțiunea sado-machistă de neantizare a propriilor valori și de lepădarea de modele în genere, procesul reintegrativ are loc oricum. El are, indiferent de ce se întâmplă în jur, legi imanente și un temei imposibil de contestat și de demolat: continuumul românesc ontologic cu firele lui de legătură organice, „medulare”.

Imperativul numărul unu al procesului de integrare este găsirea unui criteriu valoric sigur, neinfluențabil de împrejurări, prejudecăți și complexe și care să țină cont în chip flexibil de necesitatea culturală a recuperării, de importanța ce are un autor sau o operă pentru literatura română și de valoarea ei considerată în perspectivă mai largă, europeană, universală. Piatra de încercare pentru actul valorizator aici este pilită. Așa cum judecata absolută și-o asumă timpul, agitațiile noastre neurotice trebuie să se potolească și să ne punem sub luminile conștiinței liniștite a recuperărilor, a *necesității imperative* a acestora. (Relecturile se fac periodic, iar legitimarea valorii clasice vine, zice Thibaudet, după 50 de ani de la dispariția autorului!...)

O acțiune de recuperare se cade să înceapă cu o ducere a evidenței, cu o catalogare – statistică, bibliografică, sociologic-elementară – a ceea ce avem în exil. Meritul acestei acțiuni a revenit primei întâlniri a scriitorilor români din întreaga lume, care a avut loc la Neptun între 5-10 iunie 1995 și organizatorului acesteia, Laurențiu Ulici, președintele de atunci al Uniunii Scriitorilor din România. În secolul al XX-lea s-au înregistrat două valuri de plecări în exil, datând din anii 1945-1949 și 1975-1989. În primul caz au plecat 50 de scriitori, în cel de-al doilea peste 200. Locul preferat este Occidental, cei mai mulți alegând, în ordine, Franța, Germania și SUA. Dintre scriitorii debutanți după 1960, Laurențiu Ulici constată că 25 la sută se aflau (la 1995) în exil, dintre cei debutanți între 1960-1980 – 40 la sută, peste frontiere aflându-se 12 la sută din numărul întreg al scriitorilor români în viață. „Procentul, constată el, este cu mult mai mare decât al oricărei alte țări din Estul Europei, inclusiv Ungaria care a cunoscut în 1956-1957 un val masiv de emigrări”. [10]

Cu adevărat exilul face parte din destinul românesc, cu adevărat exilul literar românesc este un fenomen care face parte din destinul literaturii (culturii) române. Este, cu alte cuvinte, marcă fenomenologică eternă, ținând parcă de un blestem și un păcat originar. Emigrările sunt determinate de teroarea comunismului asupra culturii în genere și asupra creatorului de valori culturale în parte. Motivația plecării este absolut limpede. În schimb, lucrurile în ce privește destinele celor din exil, cu care s-a întrerupt orice legătură, sunt neclare. Singura observație fermă, care se poate face, după Ulici, este că puțini scriitori au depășit obstacolele inerente impactului cu altă ambianță, altă limbă, altă mentalitate: Petru Dumitriu, universitarii Matei Călinescu, Virgil Nemoianu, Toma Pavel, Ioan Petru Culianu, parțial Gabriela Melinescu în Suedia, Andrei Codrescu în SUA, Petru Popescu tot în SUA, Paul Goma și Dumitru Țepeneag în Franța.

Laurențiu Ulici e acela care ne propune și o schiță fenomenologică a exilului, schiță care ține cont de conglomeratul de cărămizi neasemănătoare, a căror zidire e pândită de pericolul incoerenței și risipirii. Criticul începe prin a expune genurile de exil și felurile de motivație (psihologica, socială, morală, politică, economică, medicală, psihanalitică): „Exilul ca fugă, exilul ca fugărire, exilul ca sancțiune, exilul ca opțiune, exilul ca aventură, exilul ca destin. Și încă: exilul ca salvare, exilul ca regăsire. Apoi: exilul din motive politice, exilul din motive economice, exilul din motive personale, exilul din motive psihologice. Și încă: exilul din dor de ducă, exilul din lehamite, exilul din întâmplare. Și iarăși, exilul din frică, exilul din curaj. La atâta morfologie sunt tentat să cred că analogia cu medicina e valabilă: nu există boli, există bolnavi, nu exista exil, există exilați”. Conform acestei grile medicale, deci în fond psihanalitice, exilul ar fi o boală generală, epidemică înțeleasă ca dereglare *în* sistem, exilatul căutând prin soluții (ipotetice) reglarea, rectificarea sistemului. Nu va rezulta decât o tensionare, o neurotizare a ființei sale, căci o soluție nu este decât „soluția lipsei de soluție”: „Și mai departe, continuă criticul, exilul – precum orice boală – înțeles ca dereglare a unor funcții dintr-un sistem afectând, mai mult sau mai puțin, sistemul însuși. Sau altfel: exilul ca rectificare a unui sistem deja dereglat. Mănat de instinctul conservării, exilatul ar fi atunci un găsit de soluții. Dar exilul – fie ales, fie impus – nu este, zice-se, o soluție, este, cel mult, soluția lipsei de soluție. Prin toată această tevătură semantică își face loc și cere să fie

luat în seamă un înțeles bastard: exilul ca dilemă. Poate fi generat de oricare din situațiile și motivele de mai sus sau de nici una. Și poate genera, la rându-i, un labirint de ipostaze ce vor întări cusărura dilematică a fenomenului. Asta e!: exilul ca fenomen”. [11]

Firește, această aproximare patetică a fenomenului care ține de „rațiunea pură” a lucrurilor se cade comutată în planul concretului, al praxis-ului, al „rațiunii practice; și aici apar toate complexele integrării: acela al intoleranței justitiare reciproce care mărește distanța dintre scriitorii din țară și cei dinafara ei, al superiorității manifestate prin negativismul exilaților față de valorile din patria de origine și al negativismului colegilor de acasă față de negativismul celor plecați. Astfel toleranța/ intoleranța din planul etic se întâlnește cu supraaprecierea/ subaprecierea din planul estetic. Criteriile se relativizează, ontologia exilului se limitează la deontologia lui, la stăruirea în evidențierea codurilor, modelelor, principiilor. *Cine ești*, în cazul exilatului, se identifică lui *cu ce vii și cum vii* (înapoi), iar *cine ești* în cazul celui din țară (privit de exilat) se confundă cu *cine ești cu adevărat* în raport – bineînțeles – cu atitudinea pe care a avut-o față de regim. Comportamentele se supun unui examen etic sever, se verifică și se pun pe cântarul judecății. Suspiciunile din ambele părți prejudiciază criteriul valoric, unicul aplicabil. Unde mai pui că vine cu efectele sale nocive entuziasmul necenzurat al întoarcerii valorilor acasă și îmbrățișării lor afective (cărțile lui Goma, bunăoară, erau considerate de către critici ca Alex. Ștefănescu sau Marta Petreu adevărate capodopere, ca după aceea entuziasmul laudativ să se tempereze considerabil) și spiritul criticist excedentar cu care sunt tratate valorile din țară (inclusiv Eminescu), în acest sens modelul revizuirii exilaților ca al celor ne-exilați suprapunându-se adesea. *Colaboraționismul* devine supremul capăt de acuzare, recurgându-se chiar la adevărate deschideri de dosare. În lista colaboraționiștilor figurează invariabil Sadoveanu, Arghezi, Călinescu, la aceștia fiind anexați Preda, Stănescu, Noica.

În mod natural, exilații sunt diferiți și pot fi puși, după Nicolae Breban, în trei categorii. O primă categorie o constituie cei plecați într-o anumită zonă (la Paris sau la München), adaptați la ea „pe jumătate” și trăind la marginea orașului la modul ideatic și la modul fizic. Cea de-a doua categorie o formează cei ce s-au integrat totalmente unei alte culturi printr-o grabă și fervoare a adaptării pe sol străin, fizic și național, considerând trecutul lor cultural ca pe un leș, ca pe un obstacol în calea carierei lor emigraționiste. Acestor fugiți li se opun emigranții din categoria din care face parte și Brâncuși. Ei se adaptează, dar nu uita. „Nu uită să se întoarcă”. Adevărata creație începe din această clipă. Ei sunt creatorii autentici. „Restul, primele două categorii, cei bine adaptați, nu sunt decât forme prost ascunse ale ratării, ale destabilizării „eului tribal”, eului național, forme ale unui succes indiscutabil și derizoriu”. [12]

Problema cea mai spinoasă e cum cei integrați altor medii culturale se întorc în cultura lor, care, cel puțin, i-a modelat la început: „Ei se întorc uneori fizic, cel mai adesea cu gândul, în vechea lor matrice culturală și națională cu psihologia unor boiernași ce colindă când și când vechile acareturi. Totul li se pare primitiv, idilic, în sensul rău al cuvântului, exotic până la trivial, *inferior* (subl. în text – *n. n.*), aproape neverosimil”. [13] Aproape că recunoscători comunismului care i-a obligat să plece și pe care îl consideră zonă a demonicului și trivialului, ei uită din cauza urii lor politice absolutizate de autonomia esteticului care a salvat mulți autori și opere în perioada postbelică.

Discuțiile aprigi în jurul comportamentului și felului de a se integra a exilaților vor continua mai multă sau mai puțină vreme, importă însă actul punerii lor în valoare ca atare.

Opera lui Ionescu, Cioran, Eliade, Vintilă Horia, Goma, ca și cea a exilaților dinlăuntru – Noica, Ioan D. Sârbu, N. Steinhardt a cunoscut o adevărată *restitutio in integrum*, în special prin strădaniile editurii Humanitas. Au revenit acasă cărțile din exil ale lui Petru Dumitriu, Ioan Petru Culianu, I. Negoitescu, Ilie Constantin, Ion Caraion, Ștefan Baciu, Nicolae Balotă, Dinu Flămând, Dumitru Țepeneag, Matei Călinescu, Sorin Alexandrescu, Monica Lovinescu, Virgil Ierunca, Miron Kiropol, Mihai Ursachi, Matei Vișniec, Petru Romoșan, Mircea Iorgulescu, Gabriela Melinescu, Norman Manea, Shaul Carmel, Dorin Tudoran, Paul Miron, Pavel Chihaia, L. M. Arcade, S. Damian, Rodica Iulian, Georgeta Horodincă, Dan Cristea, Mircea Săndulescu, Bujor Nedelcovici,

Andrei Codrescu, Nina Cassian, Constantin Eretescu, Vintilă Ivănceanu, Virgil Tănase, Dan Culcer, Adina Kenerer, Jelu Ionescu, Lucian Raicu, Ion Omescu, Emil Hurezeanu și ale multor altora.

După ce a cunoscut o cumplită perioadă a înstrăinării și a exilului interior, s-a reîntors în albia stilistică matricială literatura basarabeana cu mesianicul Alexie Mateevici, autorul celui mai inspirat poem dedicat limbii române, cu primul autor de roman-fluviu, marcat de „glasul faptelor” (după cum spunea Eugen Ionescu) Constantin Stere, cu generația poetică a „fausticului” și „misticului” Costenco, Meniuc, Robot, Isanos, Buzdugan, Stati, Cavarnali, Nencev, Coban, cu șaizeciștii care au reabilitat eticul și parțial esteticul (Vieru, Damian, Teleucă, Codru, Matcovschi în poezie, Druță, Vasilache, Bașleaga, Ioviță în proză), cu șaptezeciștii „ochiului al treilea” (Dabija, Lari, Romanciuc, Filip, Popa, Suceveanu, Butnaru), și cu optzeciștii cu paradigma „altei” poezii (Galaicu-Păun, Chiper, Gârneț, Ciobanu, Leahu, Nicu). Apare oare această literatură doar cu rolul mediocru și ridicol de a „cincea roata la căruță”, după cum afirmă Ion Simuț în volumul său *Incursiuni în literatura actuală* (Oradea, 1994, p. 15-16)? Ea este, în ciuda rezervelor care se pot formula, o literatură românească de rezistență, o literatură care a rostit ființa românească de pe meleaguri abuziv înstrăinate, o literatură care a pus preț pe factorul *existențial* și pe cel *identitar*, pe „glasul faptelor”, pe sacru și eroic (faustic). În ce măsură acestea s-au convertit în estetic rămâne să stabilească judecata critică, lucidă, lipsită de prejudecăți și apriorisme. Drumul ei spre Centru, ca și acela al literaturii nord-bucovinene, nu a fost doar unul pur cultural, ci și unul încununat cu realizări și eșecuri estetice.

Este valorificată activitatea revistelor literare sau general-culturale apărute peste frontiere: *Luceafărul* (1948-1949, redactată sub egida lui M. Eliade); *Caiete de dor* (1951-1959); *România muncitoare* (organ sindical editat de către muncitorul Eftimie Gherman), *Limite* (1969-1986), *Ethos* (1973-1986), *Ființa Românească* (revistă a Fundației Regale Universitare „Carol I” din Paris, editată de Emil Turdeanu și Virgil Ierunca); *Revista Scriitorilor Români* (redactată de Virgil Ierunca și Mircea Popescu); *Destin* (George Uscătescu), *Argo* (Al. Lungu); *Agora* (redactor-sef Dorin Tudoran; redactor-sef adjunct Mihai Botez; președinte de onoare: Eugen Ionescu); *Orizonturi* apărută în Germania din 1949; *Lumină lină* care apare la New York sub îndrumarea poetului-preot Theodor Damian; *Carpați* (apare la Madrid din 1954); *Cetatea luminii* (scoasă în Brazilia din 1954 de Dumitru Paulescu), *Anotimpuri* (revista pariziană, înființată în 1955, redactor-responsabil N. A. Gheorghiu); *Semne*, „revistă de gândire, artă și literatură” ce apare la Paris din 1960; *Fapta* (Madrid, din 1950); *Cuvânt din exil* (nr. 1 apare la München în iunie 1962); *Facla, Viața noastră și Izvoare* (Tel-Aviv) și multe altele.

Ionela Mengher ne dă o panoramă critică a revistei scriitorilor români din Jugoslavia *Lumina*.

Unele manuscrise ale scriitorilor evrei sunt scoase din țară și din Basarabia prin „contrabandă” și păstrate în Israel, după care sunt publicate: *Jurnalul* lui M. Sebastian, romanul *Isidor Mănecuța-Ciouri* de Mircea Săucan, volumul de memorii *Cinci ani și două luni în penitenciarul de la Sighet* de C. C. Giurescu, *Rugăciune pentru cei morți* de Boris Wexler-Vlăstaru. [14]

Văd lumina zilei unele opere de sertar: jurnalele lui Ion D. Sârbu și N. Steinhardt, volumul *Poezii cenzurate* al lui Marin Sorescu, *Memoriile Mandarinului Valah* ale lui Petre Pandrea.

O contribuție deosebită la activizarea integrării o au centrele culturale românești și editurile particulare.

Procesul de democratizare a societății după 1990, care are drept componente reorientarea și redimensionarea valorică, la care se asociază febra revizuirii atât estetice, cât și etice, libertatea expresiei opțiunilor cu excesul cunoscut de politizare și proliferare a partizanatelor (societatea românească a devenit, spuneam, un fel de Fierărie a lui Iocan, în care fiecare vine cu părerea sa și pleacă fără a-i fi auzit pe alții), deschiderea spre Europa și spre lume cu toate complexele inerente, tendința spre civilizarea codului deontologic dar și caragializarea acestuia, adică punerea sub semnul „moftului”, al absurdului, al trâncănelii găunoase, al „formelor fără fond”, are un impact serios și asupra operei de reintegrare a valorilor exilului.

Într-un răspuns la ancheta *Caietelor critice* (martie 2000), Eugen Simion înfățișează – în viziune subiectiv-obiectivă – tabloul sintetic al acestei situații plină de cuceriri reale, contradicții, derută și anormalitate: „Mă întrebați ce s-a întâmplat cu literatura româna după 1990?! S-au întâmplat multe lucruri: a) literatura a ieșit, cum se zice azi, din top (și-a pierdut, cu alte vorbe, importanța socială), b) și-a pierdut în bună parte și cititorii, c) a câștigat libertatea de expresie ce este foarte important, d) a intrat – nepregătită – în regulile economiei de piață și se descurcă greu, e) suportă și mai greu concurența ziarelor și a televiziunii, f) trece printr-un proces lung și confuz de revizuire care, în traducere ilfoviană, înseamnă un fel de bâlci al înjurăturilor, în fine, g) înfruntă un război al generațiilor – coboară în subsidiar, se manifestă latent, în forme structurale și substructurale subtile, „filosofice”, intelectual-strategice. Româanismul rămâne de esență distilată, insinuantă, ontologizată la extrem. E un mioritism universalizat, „camuflat” în referențial religios demonizat (Theodor Damian), paradoxalism existențial (Ion Caraion, Ion Milos), în meditație existențială manierizată (Miron Kiropol) sau lirososofizată (Gabriela Melinescu), în viziune ovidiană pastoralizată (Paul Miron) s. a.”

Procesul adaptării este marcat, așadar, de un șir de reacții psihologice de împăcare/neîmpăcare sau de „cronica ne-împăcare”, după cum definește L. M. Arcade, care potențează complexul de frustrare și de umilire, acestea resimțite acum în dublu sens. Sentimental libertății nu este deloc euforic și plener, ci se inhibă din cauza celor două atitudini față de realitățile din patria de proveniență și față de societatea nouă care îl primește pe exilat. Situația aceasta de dublu disconfort, amestecat cu acea ușurare specifică stimulată de senzația libertății este descrisă de Ilie Constantin: „Ca și pentru alți evadați înaintea mea, existența după cererea azilului politic a fost dominată de două sentimente ce se completau: uimirea fericită în fața libertății în carne și oase, apoi umilința în atitudinea mea față de societatea democratică și liberă ce mă primise. Dar mă *promise* (subl. în text – M. C.). Lucrurile se prezintă desigur mai puțin simplu. Am înțeles repede că francezii nu aveau a-i sărbători pe nefericiții veniți să se adăpostească în țara lor; și cu atât mai puțin, să le ofere pe un platou avantajele sociale pe care le putuseră cunoaște în lumea lor de origine. Omul căruia i se acordase azilul politic trebuia, într-un fel sau altul, să-și reia viața de la capăt”. [15]

Angajându-se paznic la un garaj subteran de pe Avenue Montaigne și constatând că franceza sa este insuficientă și „cam peste medie”, poetul se consacră constituirii unui prezent modest și lipsit de satisfacții de ordin literar, căci era nevoit să-și suspende cariera scriitoricească. Își scrie primele poeme în limba franceză, mereu cuprins de o îndoială glacială tot mai acută și de sentimentul că se află într-un „deșert”. Tot câștigul său erau exercițiile de limbă franceză. După ce editează o carte la Gallimard, iar Société des Gens de Lettres îi acordă un mare premiu, constată că limba franceză îl „adoptase”, dar senzația izolării nu-l părăsește: se simte *în afara* lumii literare pariziene. „Lumea literară din Franța, conchide poetul, nu va semăna niciodată, pentru mine, cu ambianța caldă pe care am cunoscut-o, prin 1970, printre scriitorii din București, din Cluj, din Iași... Am acceptat această izolare durabilă, trăindu-mi literatura ca pentru o particularitate – importantă pentru mine însumi, dar care putea fi ignorată de ceilalți”. [16]

Literatura, ca practica spirituală, devine în cazul exilatului univers interior vital și securizant.

Referințe bibliografice

- [1] Emil Cioran, *Foloasele exilului*, în vol. *Ispita de a exista*, București, 1992, p. 51
- [2] *Ibidem*, p. 53-54
- [3] *Ibidem*, p. 54
- [4] Mircea Eliade, *Încercarea labirintului*, Cluj-Napoca, 1990, p. 85
- [5] *Ibidem*, p. 90-91
- [6] Eugen Simion, *Fragmente critice*, IV, București, 2000, p. 98
- [7] I. Negoïtescu, *În cunoștință de cauză*, Cluj, 1990, p. 50-51
- [8] *Ibidem*, p. 103
- [9] Eugen Simion, *Fragmente critice*, IV, București, 2000, p. 387

- [10] Laurentiu Ulici, *Avatarii lui Ovidiu*, în vol. *Întâlnirea scriitorilor români din întreaga lume, Neptun, 5-10 iunie 1995*, București, 1995, p. 8
- [11] *Ibidem*, p. 7
- [12] În vol. *Întâlnirea...*, op. cit., p. 32
- [13] *Ibidem*, p. 33
- [14] Revista *Basarabia*, nr. 2, 1992.
- [15] *Întâlnirea scriitorilor români din întreaga lume, Neptun, 5-10 iunie 1995*, București, p. 83-84
- [16] *Ibidem*, p. 85